

A. Sajti Enikő

: SZTE, BTK, Történeti Intézet, Szeged

: sajti@hist.u-szeged.hu

EGYHÁZI FORRÁSOK A PARTIZÁN MEGTORLÁSOKRÓL

Ecclesiastical Sources of Partisan Retaliations

A tanulmány a jugoszláv partizánok magyarok elleni megtorlását elemzi újabb, eddig ismeretlen egyházi források segítségével, amelyeket a szerző a Kalocsai Főegyházmezei Levéltárban végzett kutatásai során tárt fel. Ezek a források egyrészt tovább bővítik a megtorlásokkal kapcsolatos eddigi ismereteinket, másrészt bepillantást engednek a katolikus egyháznak a kormányzati tényezők és a külföldi közvélemény felé tudatosan végzett tájékoztató tevékenységébe. A szerző részletesen kitér egy, a kalocsai érsekség által készített békeelőkészítő feljegyzésre is, amely sok új adatot tartalmaz a partizán megtorlásokról, illetve bepillantást enged az érsekségnek a Bácska hovatartozására vonatkozó elképzelésébe is.

Kulcsszavak: Bácska, Kalocsai Főegyházmezeje, katolikus egyház, békeelőkészítés, magyarellenes megtorlások, partizán represszió, OZNA

A magyar, illetve a délszláv történetírásban a Délvidék 1944 őszi történetét jugoszláv visszafoglalásával kapcsolatban eddig alapvetően két szemlélettel találkozhattunk. A politika által évtizedekig szoros pórázon tartott jugoszláv történetírás letagadta, vagy éppen szükséges igazságtételként állította be a „*nép ellenségével és a háborús bűnösökkel*” történő leszámolást. E kifejezés korabeli tartalma abban az értelemben etnikailag semleges volt, hogy nemzeti hovatartozás nélkül bárki beletartozhatott, aki nem volt partizán, nem számított az új hatalom szimpatizánsának, vagy „*együttműködött a megszállókkal*”. A nem szláv lakossággal szemben, legerőteljesebben a németekkel, de a magyarokkal szemben is a „*nép ellensége*” fogalmába azonban nagyon is belefért a szláv és a szerb nacionalizmus is. A korabeli megfogalmazás szerint a nép ellenségének számítottak az „*aktív usztasák, a csetnikiek és más ellenséges fegyveres alakulat aktív tagjai*”, továbbá mindazok, akik „*bármilyen módon segítették és segítik az ellenséget*”. E fogalom kritériumai politikai szempontok szerint szinte bármédig tágíthatók voltak.

Ez az évtizedekig uralkodó szemlélet azt a célt szolgálta, hogy átrajzolják, meghamisítsák az új partizán elit hatalomra kerülésének és kisebbségpolitikájának keletkezéstörténetét. Ennek az álláspontnak a kiindulópontja az volt, hogy az új rendszertől, a háború alatti megszállási rendszerekkel szemben, idegen a

bosszú és a megtorlás. A számonkérés csak a tényleges háborús bűnösök ellen irányult, a retorzió tehát igazságos volt, és „*Jugoszlávia népeit szolgálta*”. Az 1945 utáni jugoszláv állam, így a magyarokkal kapcsolatos kisebbségpolitika keletkezéstörténete tehát „*tiszta fogantatású*”.

A második jugoszláv állam széthullása után, mintegy ennek reakciójaként, az új nemzetállamokban egy ezzel radikálisan szemben álló nézőpont jelent meg: a Tito-korszak története az ország népein elkövetett permanens „*hatalmi erőszak*” története.

A kilencvenes évek eleje óta, mint ismeretes, sorra jelentek meg a vajdasági magyar sajtóban is azok az első írások, amelyek az új partizán hatalom ártatlan magyar áldozatainak, a kivégzetteknek, a táborkba hurcoltaknak, a kitelepítetteknek állítottak emléket. Ez a magyar nyelvű irodalom mára már tekintélyes mennyiségűre duzzadt. A szlovéniai és a horvátországi kutatásokat azért kell külön is megemlítenünk, mivel ezekben az országokban a feltáró munkát már két évtizede nem nehezítik kutatási korlátok. Sajnos a szerbiai és vajdasági kutatóknak egészen a legutóbbi időig azzal a komoly problémával kellett szembenézniük, hogy a helyi, a tartományi és az országos levéltárak anyagai, amelyek a korabeli hatalmi szervek iratait őrzik, „*rendezetlen iratok*” címén nagyrészt kutatási tilalom alá estek. Ez a tiltás napjainkban oldódott fel – így remény van arra, hogy megkezdődik ezeknek az iratoknak a szisztematikus feltárása is. (A. SAJTI 2009.)

Az eddigi kutatások, szakirodalom és dokumentumkötetek alapján azonban már ma is jórészt felvázolhatók a megtorlások, köztük a magyarok elleni represzió mozgatórugói, módszerei, eszközei, hivatalos keretei és egyéb vonatkozásai.

1944/45-ben az új jugoszláv kommunista hatalmi elit tudatosan, meghatározott céllal használta a terrort, tudatosan nyúlt a társadalom megfélemlítéséhez – amit a nép nevében gyakorolt, s a megtorlást a népnek adott „*teljes szabadság*” részeként kommunikálta a társadalom felé. A nép az adott korban és helyen egy erőteljesen leszűkített fogalom volt, amely a „*mieinket*”, azaz kizárólag a partizánokat és az őket aktívan támogató rétegeket jelentette, míg a társadalom másik részéhez, mindenféle differenciálás nélkül, a nép ellenségeit és a háborús bűnösöket sorolták. E két csoportnak a lakosságon belüli aránya területenként radikálisan eltérő volt, és például azokon a területeken, amelyeket a háború alatt más államokhoz csatoltak, vagy új államalakulatokat hoztak létre, különösen szélesre nyitották a nép ellenségeinek és a háborús bűnösöknek a fogalmát. Így a „*Halál a fasizmusra, szabadságot a népnek*” ellenállásra buzdító jelszava és a hatalmi gyakorlat között éles dichotómia alakult ki.¹

¹ Kosta Nikolić: „*Kužne jedinke se odstranjaju*” Rana faza rađanja komunizma u Srbiji 1944–1945. Istorija 20. veka. 2004. 2. sz. 47–62.; Srđan Cvetković: Između srpa i čekića – represija u Srbiji od 1944 do 1953. Beograd, 2006.; Mimčilo Mitrović: Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945. Beograd, 2007.

A zágrábi Horvát Történeti Intézet által kiadott dokumentumkötetek² alapján ma már a történetírás lomtárába dobható az a korábbi hivatalos mítosz, hogy a legfelsőbb parancsnokság és pártvezetés mit sem tudott a megtorlásokról, vagy ha tudott is róluk, az ilyen hírek hallatára Tito és harcostársai szigorúan összeráncolták a szemöldöküket, és jó király módjára igazságot szolgáltattak. Az igaz, hogy még mindig nem került elő egy, a kivégzéseket elrendelő, Tito által aláírt parancs, de már ismerjük például Aleksandar Ranković belügyminiszternek, az új Jugoszlávia „második emberének”, a párt szervezőtitkáranak a főparancsnokság nevében 1945. május 15-én, a horvátországi OZNA-hoz intézett 124. számú táviratát, amelyben „nem kielégítőnek” nevezte a tisztoogatást végző OZNA egységek munkáját, és azért fedte meg parancsnokait, mert a „a felszabadított Zágrábban 10 nap alatt mindössze 200 banditát lőttek agyon”, pedig a főparancsnokság azt az utasítást adta, hogy „gyorsan és eredményesen” dolgozzanak, és az „első napokban végezzenek” velük. (DIZDAR–GEIGER–POIĆ–RUPIC 2005: 113)

Mint ismeretes, az OZNA-t (Népvédelmi Osztály), amely a Jugoszláv Népfelszabadító Bizottságon belül a belügyi feladatokat látta el, Josip Broz Tito főparancsnok 1944. május 13-án kiadott parancsa alapján hozták létre. Feladata a külső és belső ellenség felderítése és elhárítása volt a polgári lakosság körében, illetve a hadseregen belül. 1944/45-ben négy ügyosztálya működött: a felderítő, a kémelhárító, a katonai kémelhárítás, valamint az ún. statisztikai-technikai ügyosztály. 1944 augusztusában, kifejezetten a „nép ellenségeinek likvidálására”, létrehozták a híres-hírhedt OZNA-hadtestet, amelynek 7 hadosztálya és számos brigádja működött Jugoszlávia-szerte³. Jugoszlávia Legfőbb Parancsnoksága 1944. május 24-én rendelte el az egész országra kiterjedő katonai bíraskodást. Ugyancsak az említett horvát dokumentumkötetek iratai bizonyítják, hogy az OZNA IV., ún. statisztikai helyi osztályai minimum havi rendszerességgel statisztikai kimutatásokat, sőt listákat készítettek az általuk végzett letartóztatásokról, a kivégzésekről és a szabadon bocsátásokról a köztársasági és szövetségi OZNA számára. (Az ilyen jelentések, illetve kivégzési listák készítését, létezését még ma is sokan kétségbe vonják.) Az OZNA a helyi népbizottságok és a helyi lakosság segítségével készítette el a nép ellenségeinek és a háborús

² Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Knjiga 1–2. Priredili Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Poić, Mate Rupić. Slavonski Brod, 2005–2006.

³ 1946-ban az OZNA második, kémelhárító osztályából létrehozták az Államvédelmi Hatóságot (Udruženje državne bezbednosti – UDBA), a katonai kémelhárító osztály átszervezésével pedig a Kémelhárító Szolgálatot (Kontra-obaveštajna služba – KOS). Sajnos a jugoszláv belügyi szervek történetéről mindmáig nem jelent meg tudományos igénnyel íródott munka.

bűnösöknek a listáit. Módszereik közé tartozott például a lakosság kikérdezése, a feljelentések buzdítása és regisztrálása, a Jugoszlávia területén a háború alatt berendezkedett „*ellenséges államok*” közigazgatási iratainak és sajtójának, sőt levéltárainak tanulmányozása is.

Jellemző adatként említjük, hogy a háborús bűntettek lakosság által történő bejelentésére buzdító felszólítás hatására Jugoszláviában a Háborús Bűnöket Kivizsgáló Állami Bizottság (Državna komisija ratnih zločinaca i pomogača) szövetségi és köztársasági szerveihez 938 828 feljelentés érkezett. Ennek alapján a bizottság 66 420 főt nyilvánított háborús bűnösnek, köztük 899 magyart is. (CVETKOVIĆ 2004: 83) Hogy közülük kik ellen folytatták le a bírósági eljárást, és kiket ítélték halálra, ma még nem tudjuk egészen pontosan. E listán ugyanis számos olyan ismert és kevésbé ismert magyar politikus neve is szerepel, akik ellen különböző okoknál fogva nem folytatták le az eljárást, nem ítélték el őket. Hogy csak néhány névre utaljak: ezen a sokat emlegetett háborusbűnös-listán szerepel Horthy kormányzó is, akit, mint ismeretes, a jugoszlávok végül nem kértek ki, és nem folytattak ellene eljárást. De említhetjük Nagy Iván délvidéki kisebbségi politikust is, aki 1941 és 1944 között parlamenti képviselő volt, és aki a letartóztatás elől Dél-Amerikába szökött, vagy a Sztójay-kormány belügyi államtitkárát, Baky Lászlót, akit Magyarországon ítélték halára és végeztek ki. Az ő neve egyébként, azonos számú háborús bűnösséget megállapító határozati számmal és foglalkozással, kétszer is szerepel a listán (Baki, Baky). Minderre azért térünk ki, mivel a szakirodalomban ezt a forrást gyakran hibásan idézik, és 899 kivégzett magyar háborús bűnösről beszélnek. Holott ez a névsor csak azoknak a nevéet tartalmazza, akikkel kapcsolatban megszületett ugyan a háborús bűnösséget megállapító határozat, az ellenük lefolytatott eljárás és ítélet, kivégzésük tekintetében azonban ez a forrás nem igazítja el pontosan a történetirót.

A vajdasági katonai közigazgatás egyik első, október 25-én kelt rendelete alapján a németek, a magyarok és a románok által lakott helységekből helyi katonai őrsöket (vojna stanica) szerveztek, amelynek tagjai kizárólag szlávok lehettek, a helyi hatalmat kizárólag ezek gyakorolhatták, és ezekben a körzetekben megtiltották az új hatalmi szervek, a népfelszabadító bizottságok megalakítását is. Már korábban elrendelték azoknak a zömmel nem szlávok által lakott helységekből az összeírását is, „*amelyek lakossága részt vett a háború alatt a szlávok elleni atrocitásokban*”, és október 18–19-én elrendelték a németek és a magyarok internálását és táborokba hurcolását. Az AVNOJ (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa) 1944. november 21-én határozatot hozott a németek teljes vagyonának elkobzásáról (azok kivételével, akik aktívan részt vettek az ellenállásban, a partizán harcokban, akik vegyes házasságban éltek, illetve akik a háború alatt nem vallották magukat németnek), 1945 augusztusában pedig többségüket hivatalosan is megfosztották állampolgárságuktól. E törvény

azonban komoly veszélyt jelentett a magyarokra is, mivel minden olyan nemzetiséghez tartozó jugoszláv állampolgárt is meg lehetett fosztani állampolgárságától és vagyonától, akiknek az anyaországa „háborúban állt Jugoszláviával, avagy a háború alatt vagy a háború előtt illojális magatartásával Jugoszlávia nemzeti és állami érdekei ellen vétett...”.

Több olyan tervet is ismerünk, amelyek arról tanúskodnak, hogy a belgrádi kormánykörök komolyan fontolgatták a jugoszláviai magyarok egyoldalú, totális kitelepítését is. 1946-ban, a párizsi béketárgyalások idején pedig, a jugoszláv béke delegáció nyomására, egy 40 ezer fő kitelepítésével számoló magyar – jugoszláv lakosságcsere-egyezmény aláírására is sor került. Ezt azonban nem hajtották végre (FÖGLEIN 2006).

A Magyarországgal 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszünet lehetővé tette a Délvidékre 1941 áprilisa után betelepültek kiutasítását. Ennek örvén azonban a jugoszláv hatóságok tömegesen, vagyonuktól megfosztva dobták át és utasították ki az ennél jóval korábban ott lakó magyarokat, sőt németeket is. Egy 1946 végén készült magyar statisztikai felmérés szerint az ekkor Magyarországra a szomszéd országokból menekült, kiutasított 267 340 személy közül 84 800-an Jugoszláviából érkeztek. Más adatok szerint 1947 nyaráig Magyarországra Jugoszláviából 65 ezren érkeztek (A. SAJTI 2004: 347).

Mai ismereteink szerint a partizánok kegyetlenkedéseiről szóló első hírek még a Délvidék kiürítése előtt, a Lakatos-kormány idején, 1944. augusztus 31-én a Muraközéből érkeztek a miniszterelnökség kisebbségi osztályára. Később, a háborús összeomlást követően, a Délvidékről elmenekült volt magyar tisztviselők, egyházi személyek informálták a debreceni Ideiglenes Kormányt, illetve a később megalakult kormányokat a megtorlás szörnyű részleteiről. Ezekben a menekültek, a táborokból megszökött foglyok által hozott hírekben már az eseményekkel párhuzamosan megjelentek az áldozatok számára vonatkozó becslések. E korabeli hírek a kivégzett áldozatok számát hol 20 ezerre, hol 30 ezerre, de akár 60 ezerre is becsülték. Cseres Tibor több nyelven is megjelent *Vérbosszú a Bácskában* c. munkája alapján a magyar közvéleményben, publicisztikában és a médiában, sőt a hazai és a nemzetközi történeti irodalom egy részében is a 40 ezres szám rögzült. Ezeket az adatokat azonban egyéb források és az újabb, bár korántsem lezárt kutatások, köztük a vajdasági helytörténeti kutatások sem támasztják alá. A mértékadó vajdasági és magyarországi történészek óvatosan foglaltak állást már korábban is ebben a kérdésben, és ha egyáltalán leírtak konkrét számokat, akkor „legfeljebb 20 ezerre” tették az áldozatok számát. Az ezzel kapcsolatban eddig megjelent tanulmányaimban jómagam korainak tartottam és tartom ma is állást foglalni a kivégzett magyarok számát illetően, a kérdés historiográfiai összefoglalására azonban már kísérletet tettem. Ebben szembesítettem az erre vonatkozó konkrét kutatások számszerű eredményeit a magyar közvéle-

ményben rögzült számadatokkal, illetve megpróbáltam rekonstruálni, hogyan és miért rögzültek ezek az adatok (A. SAJTI 2010: 177–227).

A magyarországi levéltárak eddig feltárt anyagai sajnos kevés kapaszkodót nyújtanak az áldozatok számának pontosításához. A Magyar Országos Levéltár külügyi, belügyi és egyéb fondjai alapján, amely forrásokat már két évtizede kutatom, e problémának elsősorban azt a vonatkozását lehetett rekonstruálnia, hogy tudott-e például Budapest az 1944 őszi magyarelles megtorlásokról, ha igen, az erről szóló információk mit tartalmaztak, illetve hogyan, kik által, milyen csatornákon keresztül jutottak el ezek a magyar közvéleményhez és a kormányzati szervekhez. Mi történt a beérkező információkkal a hivatali bürokrácia útvesztőiben, az adott esetben főként a miniszterelnökség kisebbségi osztályán és a külügyminisztériumban. Milyen helyet foglalt el Jugoszlávia a magyar kormány békeelőkészítő és általában külpolitikai törekvéseiben, hiszen ez meghatározó módon befolyásolta Budapest kisebbségvédő politikáját. Miért nem váltottak ki tiltakozást a partizán megtorlásokról szóló hírek Budapesten, miért igyekeztek már-már szándékosan „elfeledkezni” róla? Nyújtott-e, nyújthatott-e az adott helyzetben Magyarország az ismét kisebbségi sorsba került több mint félmillió vajdasági magyarságnak bármilyen védelmet a rájuk zúduló hatalmi represszióval szemben? Ha igen, milyen kérdésekben emelték fel a szavukat, és milyen eredménnyel. E kutatások eredményét először egy angol nyelvű monográfiában foglaltam össze, majd ennek bővített változata magyarul is megjelent. Legutóbb pedig két tanulmányban összegeztem az ezzel kapcsolatos kutatási eredményeket.⁴ Ezek alapján most néhány fontosabb mozzanatot idézek fel csupán.

A Horthy-rendszer összeomlása után, a Debreceni Ideiglenes Kormány számára készített, általunk ismert első jelentés a megtorlásokról 1945. január 16-án készült. Kutatásaim során összesen hét, 1945, 1946 folyamán keletkezett olyan iratot találtam a Magyar Országos Levéltárban, amelyekben magánszemélyek, egyházi méltóságok, vagy valamelyik kormányzati szerv, többnyire a miniszterelnökség kisebbségi osztálya a megtorlásokra hívta fel a külügyminiszter, vagy éppen a miniszterelnök figyelmét.

Ezek a hírek jórészt Mindszenty József hercegprímás révén jutottak el a kormányhoz, mint ahogyan a hercegprímás küldte el 1946. július 17-én Gyöngyösi János külügyminiszternek azt a hozzá délvidéki menekültek által eljuttatott be-

⁴ Enikő A. Sajti: Hungarians in the Vojvodina 1918-1947. Columbia University Press, New York, 2003., valamint A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség. 319–386. Uő.: A „kommunizmus mostoha gyermekei”: a magyar kisebbség elleni megtorlások a Délvidéken – a kutatás eredményei és kérdőjelei. Létünk. Társadalom, tudomány, kultúra. XXXVIII. évf., 2008. 3. sz. 28–42. Uő.: Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken. Rubikon, 2009. 5. sz. 30–38.

számolót is, amelyben a feljegyzés ismeretlen szerzői drámai módon ecsetelték a jugoszláviai magyarok helyzetét, illetve azért bírálták a magyar kormány békeelképzeléseit, mert nem akarnak területi követeléseket támasztani Jugoszláviával szemben. E feljegyzés készítői 50–60 ezerre becsülték az áldozatok számát, míg egy korábban, 1945. október 16-án a külügyminisztérium számára békeelőkészítés céljából készített elemzés 40 ezerre tette az áldozatok számát, egy novemberben készült iratban pedig azt olvashatjuk, hogy „állítólag” 20 ezer magyart végeztek ki a partizánok.⁵

Mindszenty hercegprímás, esztergomi érsek 1946 júliusában továbbította Gyöngyösi János külügyminiszterhez egy délvidéki küldöttség által személyesen hozzá eljuttatott „*Magyar sors a Délvidéken*”, illetve „*A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban*” című anonim jelentéseket. Ennek készítői 50 ezerre tették a kivégzett magyarok számát, és 30 ezer deportált-ról tudósítottak. Külön is utaltak a bezdáni magyarok kivégzésére, Csurog és Zsablya magyar lakosságának deportálására, továbbá Reök Antal volt szabadkai főispán tragikus halálára. Mint a jelentésben olvashatjuk: „*Dr. Reök Andor volt szabadkai főispánt átcsalták, és pár hét múlva az újvidéki báni palota erkélyéről ledobták. Dr. Bogner József lapszerkesztőt hosszas kínzás után kivégezték. A torontáloroszi plébánost Tito Gestapója a pincében agyonverte, Virág István 84 éves horgosi apátplébános a kivégzés helyén szörnyethalt, Varga Lajos moholyi plébánost kocsi után vonszolták kilométereken át, míg ki nem szenvedett. Ezután holttestét megcsonkították. Köves István mozsori lelkészt magyar területről hurcolták le Újvidékre.*” Hírt adtak a vrđnikai bányában szabotázs vádjával kivégzett magyarokról, és megemlítették az újvidéki hírhedt „rabszolgapiacot” is. „*A táborba hajnali 5 órakor menetbe állnak külön-külön a férfiak és a nők. ½ 6-kor kilépnek a munkaadók elé, akik válogatnak közülük, és elviszik őket. Jönnek olyan munkavállalók, akik már csak lányokat, nőket keresnek. Ezek a munkaadók rendszeren egyik vagy másik katonaságból valók. Szörnyű nagy a vérbajosok száma. Április vége felé hajnali 1/2 4-kor katona jött a táborba a nők hálótermébe, kiválasztott magának egy lányt azzal, hogy 'csak két órára van szükségem rá!' Valóban, 6 órakor félholtan vánszorgott vissza. (...) Felszentelt papokat W.C.-tisztításra, hónapokon keresztül nyers ló-, marha- és disznóbőr sózására használnak. Misézniök, betegeket szentségekkel ellátniök (mivel ez reakciós munka), sőt utcára menniök nem szabad.*”⁶

Az információk illegális úton, rokonok, ismerősök révén jutottak el, illetve a táborokból Magyarországra szökött, illetve Jugoszláviából kiutasított és átszö-

⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL) ME XIX-A-1-j-XXIII-112-1945. 21. doboz ; MOL KÜM XIX-J-1-a-IV-109-40 178/Bé. – 1945. 55. doboz

⁶ MOL KÜM XIX-J-1-a-IV-109-1981/Bé.-1946. 55. doboz

kött magyaroktól, köztük attól a Bácskából Magyarországra menekült, illetve kiutasított 44 egyházi személytől (lelkészek, plébánosok, káplánok, hittanárok és hitoktatók) származtak, akikről a kalocsai érsekség 1945 őszén pontos, név szerinti kimutatást készített.⁷ Ennek a katolikus egyházon keresztül történő információáramlásnak azért volt külön jelentősége, mivel ekkor még nem álltak helyre a két ország közötti hagyományos diplomáciai csatornák, amelyek – megfelelő politikai akarat esetében – alkalmasak lettek volna a megtorlásokkal kapcsolatos adatok beszerzésére.

A hírek sok esetben az Isten Megváltó Lányai Budai Szent Margit Tan- és Nevelőintézetben, bizonyos Laurianna nővéren keresztül jutottak el Grósz érsekhez. Mint a nővér egyik 1946. január 31-én kelt levelében olvashatjuk, „*mindig ennek a Lauriannának hordják be a délvidéki híreket*”, mert tudják, hogy „*így közvetlenebb érintkezés van a Kegyelmes Úr és a Margitosok között*”. Ebből a levélből például megtudjuk, hogy 1946 elején egy „*miniszteriális főember*” járt az intézetben, aki arra kérte őt, hogy „*csendben*” hívja fel az érsek figyelmét arra, hogy „*Tito és szerb kommunista partizánok Baja stb. magyar városokban, vidéken aláírásokat gyűjtenek, hogy szerb fennhatóság alá kerülhessenek, s a békekonferencia elé akarják terjeszteni.*” A nővér a hírhez a következő kommentárt fűzte. „*Én ezeket magamtól meg nem írtam volna, ha erre egyenesen föl nem kérnek. Mármost, hogy valóban igaz-e ez, vagy nem, azt nem tudom. Azt sem tudom, hogy miért akarják mindenáron a Kegyelmes Úr értésére adni ezt. Bizonyosan csak figyelemfelhívás szempontjából. Hát én most megtettem és ezzel be is fejeztem a dolgot.*”⁸ Belgrád a határon átküldött ágensein, illetve a magyarországi délszlávokon keresztül valóban heves agitációt folytatott ekkor Bajának és környékének Jugoszláviához csatolása érdekében. Jugoszlávia Magyarországgal szembeni területi követelését 1946. május 28-án, Tito utolsó moszkvai látogatása alkalmával vette le a napirendről, Sztálinnal egyetértésben. (MEZEI 2001: 175–178)

A napokban fejeztem be a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban elhelyezett, a délvidéki megtorlásokra vonatkozó iratok kutatását, amelyek újabb, eddig ismeretlen adatokkal gazdagítják a katolikus egyháznak a megtorlások számontartásával kapcsolatos tevékenységét.⁹ E források alapján az eddiginél jóval korábbra kell tennünk a kormány és a katolikus egyház erre irányuló ténykedésének időpontját, vagyis információcsere, illetve levélváltás útján való tudato-

⁷ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) I. 1.a. Generalia de Archidioecesis. 1945. 2699.

⁸ KFL I.1.a. Politica. 1946. 389.

⁹ Ezúton is köszönöm pécsi kollégáim, Bánkúti Gábor és Gyarmati György segítségét, akik felhívták figyelmemet ezekre az iratokra.

sítását, másrészt rekonstruálni tudjuk a hírek áramlásának intenzitását, konkrét módozatait, csatornáit is.

A most feltárt iratok arról tanúskodnak, hogy Grösz József kalocsai és bácsi érsek a püspöki kar nevében már 1945 április végén hosszabb feljegyzésben hívta fel Gyöngyösi János külügyminiszter figyelmét a kiutasításokra és a kivégzésekre, tiltakozott ezek ellen, és a kormány hathatós intézkedését kérte a kiutasítások ügyében. Mint ezzel kapcsolatos levelében olvashatjuk: „*A délvidéki magyarságot súlyos megpróbáltatás érte még a múlt év végén, mikor – amint azt a szigorú határozat mellett szerezhető hiteles értesülésekből megállapíthatom – a magyarság köréből ezreket és tízezreket hurcoltak el ismeretlen helyre a jugoszláv partizánok. Az alig ellenőrizhető értesülések szerint sok ezerre tehető a jugoszlávok által meggyilkolt magyaroknak a száma. Hiteles értesülesem szerint eddig Bácskában kilenc rk. magyar papot gyilkoltak meg, többet pedig ismeretlen helyen táborokban őriznek.*

Mindehhez járult most az elmúlt napokban az, hogy az egyes vidékekről ezrével utasítják ki a jugoszláv hatóságok azokat a magyarokat, akik 1941 után költöztek a Délvidékre, tehát nem jugoszláv állampolgárok, továbbá azokat, akik az orosz hadsereg bejövetele előtt lakóhelyükről elmenekültek, de aztán visszatértek. Jól tudom, hogy a fegyverszüneti egyezmény értelmében a magyar kormány köteles a Délvidékről is Magyarországra szállítani a nem jugoszláv állampolgárokat, de tiltakozom és a Külügyminiszter Úr hatékony intézkedését kell kérnem az ellen az eljárás ellen, ahogyan e kiutasítások a valójában megtörténnek. (...) A kiutasítandókat, községenként szinte egyidőben, meglepetésszerűen összegyűjtötték, éppenszak a rajtuk lévő legszükségesebb ruházat és átlagban 500 P. készpénz elhozatalát engedvén meg. A kiutasítottak lakásait az azokban található összes felszereléssel együtt bezárták és lepecsételték a jugoszláv hatóságok, de sok helyen azonnal elkezdődött a felszerelések széthordása is.”¹⁰

Pár hónappal később, egy, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) kérésére az érsekség elszakított bácskai részeinek állapotáról írott feljegyzésben az érseki hivatal a következőket jelentette: „*Az elszakított területen uralkodó állapotokra nézve eléggé jellemző, hogy legalább 13 papunkat kivégezték, 11 még ma is deportálva, illetve bezárva sínylődik, híveink közül pedig a közvélemény egyöntetű megállapítása szerint legkevesebb 25-30 ezret meggyilkoltak. A magyarságot több faluból, így Csurogról és Zsablyáról az utolsó emberig eltávolították. A németégek ellen, mint közismert, sokkal szigorúbb intézkedéseket foganatosítottak.”¹¹*

A kalocsai érsekség aktív szerepet játszott a békeelőkészítésben is abban az értelemben, hogy a VKM kérésére például több alkalommal is részletes adatokat

¹⁰ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesis. 1945. 476.

¹¹ Uo. 1945. 1967.

közölt az érsekség elszakított bácskai részeinek háború előtti és utáni helyzetéről, az ottani katolikuság és iskoláik állapotáról, az egyházi szolgálatról stb. Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsek 1945 novemberében ugyancsak a leendő béketárgyalásokra való felkészülés céljából kérte Grösz József kalocsai érsektől annak pontos összeírását, hogy „*a főegyházmegyének a fegyverszünet ideiglenes határvonalon túl eső részén hány papot és milyen atrocitás ért*”. Grösz november 16-án kelt válaszában így írt erről: „*A Bácskából eddig beérkezett jelentések szerint legalább 13 papomat, valamennyi a magyar Tisza-vidék tekintélyes plébánosa volt, szörnyű kínzások után legyilkolták. Kb. 11 leginkább német származású még ma is deportálva van, ezek közül kettő halálát jelentették. A hitoktatást az iskolákban heti egy órára redukálták, de így is csak fakultatív tárgyként szerepel. Legújabbban teljesen kizárták a papokat az iskolákból. A hitoktatást csak a templomban végezhetik.*

A papság kongruáját (a papság ellátásáról való gondoskodás azokban az esetekben, amikor a lelkipásztori hivatallal nem járt együtt megfelelő javadalom – S. E.) beszüntették. A párbért (főként házaspároktól, évenként szedett egyházközségi adó a római katolikus egyházban a papság ellátása céljából – S. E.) nem fizetik a községek. Az egyházi adó behajtásához nem nyújtanak többé segítséget. A földreformról még nincs egészen megbízható értesüléssem, de az egyházi birtokok minden ellenérték nélküli államosítása folyamatban van. Ez a sors vár a Bács környéki érseki birtokra is, habár lenti helynököm lépéseket tett megmentésére.

Papjaim közül mindazokat, kik áthelyezés folytán 1941 után kerültek a jelenlegi határon túli részekre, kiutasították. Többen a kiűritési parancsra még 1944 októberében elhagyták állomáshelyüket. Ezek közé sorolom azokat is, kik magyar működésük miatt jobbnak látták azt a vidéket elhagyni. Így kb. 100 pappal kevesebb van ott, mint rendes körülmények között. Kísérleteztem az elmenekültek, vagy lenti, vagyis délbácskai származású, de a fenti részben működő papok odaküldésével. Ezeknek beutazási engedélyt – alig egynéhány bunyevác származású kivételével – nem tudtam szerezni.

Híveim azonban mégis aránylag el vannak látva, mert – szomorú, de való – azok megrikításáról is gondoskodtak. Az elmenekültek mellett kb. 30 ezer a meggyilkolt magyar hívek száma; a kb. 130 000 bácskai németet pedig vagy deportálták, vagy internálták. Helyükre többnyire nem katolikus szláv családokat telepítettek már.” Grösz, a levele végén, a hercegprímás „hathatós közbenjárását” kérte, illetve utalt rá, hogy hasonló tartalmú levelet írt egyrészt a VKM részére, illetve a Vatikánt is közvetlenül tájékoztatta a Délvidéken kialakult helyzetről.¹²

¹² KFL I.1.a. Politica. 1945. 2627.

A kalocsai és bácsi érsekség egyházmegyei határait egyébként a Szentszék még a párizsi békeszerződés előtt, 1946 júniusában módosította, és a belgrádi apostoli nuncius június 13-án az ismét Jugoszláviához került bácskai részek élére Budanovich Lajos (Lajčo Budanović) címzetes püspököt, szabadkai plébánost e részek apostoli kormányzójává nevezte ki. Mint ismeretes, Budanovich 1923-ban az akkor belgrádi nunciustól arra kapott megbízatást, hogy a kalocsai főegyházmegyének jugoszláv impérium alá került részén az egyházkormányzatot ellássa. Ez azonban nem jelentette a terület kalocsai főegyházmegyétől történő jogszerű leválasztását, Budanovich azonban merészen túltette magát a jogi formákon, és Kalocsától függetlenül kormányozta a Bácskát. Az elszakított rész az érsekség területének mintegy 2/3 részét tette ki, ahol az érsekség Magyarországon maradt 69 lelkészével szemben eredetileg 125 lelkészség működött.¹³

Végül a kalocsai érsekség most feltárt iratai közül egy „*Bácska*” címmel, valamikor 1945 és 1947 között, békeelőkészítés céljából a VKM számára íródott 13 oldalas feljegyzést szeretnénk bemutatni. A feljegyzés névtelen írója abból a valós tényből indul ki, hogy a Bácska problémája, ellentétben a Felvidék és Erdély kérdésével, „*csak jelentéktelen közlemények formájában*” szerepel a magyar sajtóban és a diplomáciai életben, és mintha „*a megoldásra váró magyar területi problémák között nem emlegetnék elégszer és eléggé. Pedig – teszi hozzá – a Bácska nem lehet a magyar gondok elhagyott mostohagyermek! Jelentősége sem kisebb, mint a többi elszakadt területeké*”. Majd nyomatékkal hozzáteszi: „*Felelős helyen álló személyek és a személytelen társadalom lelki ismeretét egyaránt terheli a nagy kötelesség: megtenni mindent, hogy a béketárgyaláson a Bácska problémája a magyarságra nézve kedvezően intéztessék el!*” A Bácska történelmi múltjának ismertetése kapcsán az ott élő nemzetiségek békés együttélését, valamint azt hangsúlyozza, hogy a Bácskában élő nemzetiségek „*jó magyar állampolgárok voltak*”, és „*az 1918-as felfordulásig ezek a nemzetiségek nem gondoltak arra, hogy ők ebben a hazában, amely nekik minden jogot és előnyt megadott, centrifugális erőként szerepeljenek. A bácskai nemzetiségek magatartásában a lojalitás nem merült ki az adófizetés és a katonakötelezettség kényszerű teljesítésében, hanem ők – nagyon kevés kivétellel – szívvel-lélekkel magyar honpolgárok voltak. Megtanulták és szívesen beszéltek a magyar nyelvet. Szellemi életükben nem vártak külföldi irányítást. (...) Csak a hazug propaganda zavarta meg a bácskai nemzetiségek magyarhűségét és fogta be ezeket is a gyűlölet és pusztítás szekerébe*”. E meglehetősen felhőtlen kép felvázolása után a tanulmány szerzője a Bácska Trianon utáni történetében azt tartja a legfontosabb változásnak, hogy a nemzetiségek „*elkülönültek egymástól*”, sőt szembefordultak egymással, de a jugoszláv egység megteremtése

¹³ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesis 1945. 1967.

is „fantáziának bizonyult”. A németeket pedig, írja, „megejtette a hitleri bódulat”. Részletesen szól a katolikus egyházat a királyi Jugoszlávia időszakában ért sérelmekről, majd éles bírálattal illeti a visszacsatolás időszakát is. A továbbiakban így fogalmaz: „Ez a változás sem volt előnyös az itteni nemzetiségekre, de még az itteni magyarságra sem. (...) Míg a nemzetiségek idősebbjei a régi hagyományok emlékein buzdulva boldogan fogadták a bevonuló magyar csapatokat, addig a 23 évi jugoszláv időben a Bácskába települt idegen szlávok és a gyűlöletre nevelt fiatalok teljes ellenzéki magatartásba merevedtek.: nem a megbékélést keresték, hanem orvgyilkosságokra vetemedtek és véres bosszúra készültek.” Szerzőnk osztja azt a meglehetősen elterjedt korabeli véleményt, hogy az újvidéki és a sajkási razziaért a partizánok voltak a felelősek, mivel „8 hónapon át nap-nap után, sorozatosan gyilkolták a magyarokat”. Ennek ellenére, teszi hozzá, „mindenki megdöbben mégis, amikor az újvidéki szomorú napok megcsúfolták a magyar nevet. Akik ezt végrehajtották, nem voltak igazi magyarok, hanem idegen bérencek. Megbélyegezte őket a magyar igazságszolgáltatás és közvélemény is. Sajnos az ártatlan magyarságnak kellett a bűnhődés nagyobb részét elszenvedni – 1944-ben”.

Úgy véli, komoly felelősség terheli Budanovich Lajos püspököt is, amiért a megbékélésre irányuló egyházkormányzati tevékenység sikertelen maradt. Budanovich, olvashatjuk forrásunkban, két év, a mátraverebélyi ferences kolostorban eltöltött száműzetés után, 1943 nyarán térhetett vissza a szabadkai plébánia élére, de hazaérte után „mindent elkövetett, hogy azt a megbékélést kereső komoly munkát, mely a Bácskában folyt az egyházkormányzatban, megzavarja, és a korábbi nemzetiségi elkülönülést ismét visszaállítsa”.

A feljegyzés szerzője részletesen kitér az 1944 októbere óta történetekre, ami „egészen kiforgatta a Bácskát mivoltából”, és tetejében a sajtó sem ír róla, és a rádióban sem beszélnek róla. Pedig, hangsúlyozza, „erről tudomást kell szerezni a világ közvéleményének és a nagyhatalmaknak egyaránt, mert ilyen embertelen tömegmészárlásért és pusztításért felelősségre kell vonni azokat, akik azt rendezték, és elégtételt kell szolgáltatni annak a nemzetnek, mely azt elszenvedte. A legelső, hogy nemzetközi, pártatlan bizottság szálljon ki a Bácskába, és állapítsa meg: mi történt Bácskában a partizán uralom óta! Nyitassák meg a városok és a falvak mellett a tömegsírokat; hallgassák ki a tanúk, özvegyek és árvák ezreit, – de előbb biztosítsák számukra a bántatlanságot – azután kérjék be a partizán vértörvényszékek tárgyalási jegyzőkönyveit; nézzék meg az elkobzott vagyonoikat, az elnéptelenedett falvakat, városokat; tekintsenek be a bankok könyveibe, a haláltáborok halotti anyakönyveibe: azután mondjanak lelkiismeretes ítéletet a történetek fölött, és tárják a világ elé!”.

Javaslatára pusztába kiáltott szó maradt, mert mint ismeretes, a kivégzéseket sem a magyar kormány, sem pedig a nagyhatalmak nem tették szóvá, nemzet-

közi bizottság felállítása pedig még csak fel sem vetődött. Budapest csak a kitelepítések embertelen körülményei miatt emelt többször is kifogást a Szövetségi Ellenőrző Bizottság mellett működő jugoszláv delegációnál, a kivégzéseket mindvégig külpolitikai érvekkel alátámasztott hallgatás vette körül. (A. SAJTI 2010: 136–138.)

A feljegyzés további részét, amelyben szerzőnk a partizánok megtorló akcióit írja le a Bácskában, teljes terjedelmében idézzük. „a./ *Még az orosz csapatok bevonulása előtt megkezdték a kivégzéseket mindenfelé. Valóságos tömegmészárlások voltak ezek a kivégzések. Városokban, falvakban ezzel kezdődött a partizánok uralma, hogy összefogdosták az embereket, és éjszaka teherautókon kivitték a temetőhöz, ahol hosszú árkot ásattak, oda dobálták az éjszakai kínzásokban agyongyötört, s helyszínen sorra lőtt embereket. A sírásók reggelenként csak hozzávetőlegesen tudták jelenteni a plébánosoknak, hogy hányat árkoltak el az éjszaka. Az így összeszedhető számok egész Bácska területén kitesznek mintegy 40 000-et! Van hely, ahol a község egész magyarságát kiirtották (Csurog, Zsablya). A kivégzettek között vannak nők, gyermekek, sőt csecsemők is. Legkegyetlenebbül a papokkal bántak: eddigi megállapítások szerint 16 bácskai pap lett a partizánok áldozata.*” Az idézett sorok azt erősítik, hogy a magyar közvéleményben elterjedt 40 ezer áldozat egyházi forrásokból származik, annak ellenére, hogy mint láttuk, több egyházi forrásban más számadat is szerepel. Nyilvánvaló az is, hogy idézett forrásunk írója a csurogi és a zsablyai kitelepített magyarokat a kivégzett áldozatok közé sorolja. Ma már pontosabb adataink vannak a kivégzett papokról is, úgy tudjuk, 19-en voltak.¹⁴

Ezután néhány „égbekiáltó” esetet ír le a papok kegyetlen kivégzéséről. „*Virág István 84 éves horgosi apát-plébános a kivégzés helyén szörnyethalt, még mielőtt lelőtték volna. Petrányi Ferenc óbecsei apát-plébánost a községháza folyosóján szitává lőtték géppisztollyal, és szemétdombra dobták. Dr. Takács Ferenc péterrévei plébánost a főtéren lőtték agyon. Varga Lajos moholi plébános beleőrült a kínzásokba, s csak azután lőtték agyon a Tisza partján. Szabó Dénes tóthfalusi tanyai plébánost kocsihoz kötötték, és addig vonszolták rohanó kocsijukkal, amíg ki nem szenvedett. Köves István mozsori lelkészért egy partizán különítmény jött Jánoshalmára (magyar terület), és elhurcolta Újvidékre, ahol kivégezték. Novotny József magyarul sem tudó horvát papot, aki Palonán volt káplán, azért verték agyon, mert a horvát függetlenség híve volt. Weiner Péter palánkai prépost-plébánost, aki öreg is volt, beteg is volt, úgy megverték ártatlanul, hogy belehalt...*

¹⁴ A meggyilkolt papok közül Matuska Márton tollából Dupp Bálint csurogi plébánosról jelent meg eddig életrajz. Matuska Márton: Dupp Bálint, a németből lett magyar csurogi mártír. In.: Három mártírunk. Életjel könyvek 94. Szabadka, 2002. 97–134.

A világiak közül kiemeljük Dr. Bogner József kivégzését, aki ország. képviselő és lapszerkesztő volt – öccse a szentség hírében meghalt Bogner Máriának –, hosszas kínzás után rendes törvényszéki eljárással ítélték halálra Szabadkán, ott végezték ki. Így járt Újvidéken Krámer Gyula felsőházi tag és Dr. Deák Leó v. bácskai és zombori főispán is. Dr. Reök Andort, v. szabadkai és bajai főispánt nem végezték ki, mert fogságában öngyilkos lett: levetette magát a fogház emeletéről...

b./ Másik kegyetlenségük volt a deportálás. Kb. 30 000-re tehető azon bácskaiak száma, akiket a partizánok összefogdostak, és ismeretlen helyekre hurcoltak. Feltehető, hogy ezek legtöbbször már nem él. Az elhurcoltak között katolikus papok is vannak.

*c./ Nem kisebb kegyetlenséget mutattak a kiutasításokban. Mindenkit kiutasítottak, aki 1941 után került a Bácskába, vagy aki nekik egyébként útjukban volt. Így lettek földönfutókká a Bukovinából a Bácskába telepített székelyek, a volt magyar tisztviselők. Öt magyar pap is elszenvedte a kiutasítás szörnyűségét. Zomborból kiindulva kitelepítő vonat járta körül a vármegyét, és vitte a kiutasítottakat (csupa magyarokat), akiknek 4-6 óra készületi időt is alig engedtek. Mindenüket oda kellett hagyni. Csak kézben vihető csomagot vihetek maguknak az útra, de – a határon ezt is elvették tőlük pénzükkel együtt. A vonat csak Szabadkáig vitte a kiutasítottakat, a határon gyalog kellett menniük éjnek idején – Kelebiáig. Ugyanez volt a sorsuk a Szeged felé vitt kiutasítottaknak is.” A vagyonekbevételek kapcsán külön is kiemeli, hogy nem csak a kiutasítottak földjét vették el, de az ott maradtak közül is sokakét, a „*elkészülő papság javadalmi földjeit pedig mindenütt elvették*”, még Budánovich Lajos püspök földjeit is, „*ami egészen letörte és teljes passzivitásba szomorította...*” A németek kapcsán egyenesen „*kiirtásukról*” ír, amit „*szó szerint kell venni. A Bácskában nincs több svábság*”.*

Végül a „*Bácska*” címet viselő forrásunk anonim írója sorra veszi a bácskai kérdés békekonferencián történő megoldásának három, szerinte lehetséges módját. Az első megoldás a Bácska Vajdasághoz és Jugoszláviához csatolása lenne, de ezt elveti, mert a terület nemzetiségi viszonyainak radikális megváltozása miatt ez egyet jelentene azzal, hogy „*az itteni magyarságnak és a katolicizmusnak a sorsa meg lenne pecsételve*”. A bácskai szlávok és magyarok esetleges széttelepítését is számba veszi oly módon, hogy a Ferenc-csatorna lenne a határ, és ez a terület visszakerülne Magyarországhoz, ahonnan minden szlávot népességcserével áttelepítenének Jugoszláviába. Ezt a megoldást azért nem tartja járható útnak, mivel szerinte „*elképzелhetetlen, hogy a szabadkai bunyevácok saját elhatározásukból elhagyják Szabadkát, a zsiros földet, az ősi 'szállásokat'*.” A Bácska problémája szerinte csak úgy oldódik majd meg, ha minden marad a régiben, visszacsatolják ahhoz az „*életközösséghez*”, amelyhez ezer éve tartozik, vagyis Magyarországhoz. A Bácskát, zárja sorait saját utópiájának ígézetében forrásunk írója, „*a*

mostani válságból egyedül csak a magyar géniusz tudja kiemelni, nemzetiségeit egymással kibékíteni, és ismét békésen együtt élő testvérekké tenni”.¹⁵

Ez a javaslat, mint az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés igazolja, a megvalósulatlan, sőt az adott nemzetközi konstelláció okán az eleve irreális alternatívák közé tartozott. Ezzel együtt is úgy véljük, hogy ez a *Bácska* címmel készült feljegyzés azok közé a fontos és informatív források közé tartozik, amelyek segítségünkre vannak a partizán megtorlások korábbinál pontosabb rekonstruálásában.

A háború utáni magyar diplomácia egyik legfontosabb törekvése a Jugoszláviával történő baráti kapcsolatok kiépítése volt, amit az 1947. december 8-án aláírt magyar–jugoszláv barátsági szerződés aláírása jelzett. Budapest ezért, illetve az újvidéki razzia miatt érzett lelkiismeret-furdalás miatt már kezdettől fogva igyekezett fátylat borítani a magyarokkal szembeni megtorlások fellett – a katolikus egyház viszont, amely egyre súlyosabb konfliktusba keveredett a hatalmat kisajátító kommunistákkal, továbbra is megpróbálta életben tartani a kérdést. Mivel a hivatalos politikai körök segítségére nem számíthattak, igyekeztek a nyugati közvéleményt és a Vatikánt folyamatosan tájékoztatni a kérdésről.

Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek 1947. április 22-én a következő levelet intézte Grösz József kalocsai érsekhez: „*Az elszakított Délvidék sebei – úgy látom – leggyengébben jelentkeznek a külső sajtóban. Ami jelentkezik, az itteni hivatalos szemüvegen, egészen hamis. Azt kérném, méltóztassék külön erre a célra egy bizottságot szervezni, amely az odaátról óvatosan megszerzett adatokat feldolgozza, és eljuttatja a Basler Nachrichten, a La Croix, a Tablet, illetve az amerikai lapok számára a Magyar Kurirhoz.*”¹⁶

A délvidéki hírszolgálat céljából létrehozott bizottság megalakulására 1947. július 1-jén került sor. Tagjai a határ mentén szolgálatot teljesítő plébánosok voltak, név szerint csak Szentmihályi (Schneider) Ferenc (1897–1973) apátot és Bánhalmi István (1909–1981) esperest ismerjük. A rendelkezésünkre álló iratok arról tanúskodnak, hogy a bizottság megkezdte munkáját, de tevékenységére vonatkozóan sajnos nem rendelkezünk további információkkal.¹⁷

IRODALOM

- A. SAJTI, Enikő 2003. Hungarians in the Vojvodina 1918-1947 = *Columbia University Press*, New York, 405-488.
 A. SAJTI Enikő 2004. *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest

¹⁵ KFL I.1.c. Politica. 145-1947. sz. n.

¹⁶ Az említett újságok német, francia, illetve brit katolikus lapok voltak.

¹⁷ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesis. 1947. 1373., 1805., 2432.

- A. SAJTI Enikő 2008. A „kommunizmus mostoha gyermekei”: a magyar kisebbség elleni megtorlások a Délvidéken – a kutatás eredményei és kérdőjelei = *Létünk*, 3. 28–42.
- A. SAJTI Enikő 2009. Hány magyar áldozata volt a partizán megtorlásoknak a Délvidéken? = *Limes*, 3. 117–132.
- A. SAJTI Enikő 2009a. Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken = *Rubikon*, 5. 30–38.
- A. SAJTI Enikő 2010. Büntudat és győztes fölény. Szeged
- CVETKOVIĆ, Srđan 2004: Broj i struktura optuženih domaćih ratnih zločinaca i kolaboracionista prema fondu Državne komisije i njena instrumentalizacija = *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore*, 2. 83.
- CVETKOVIĆ, Srđan 2006. *Između srpa i čekića – represija u Srbiji od 1944 do 1953.* Beograd
- DIZDAR, Zdravko–GEIGER, Vladimir–POIĆ, Milan–RUPIC, Mate (priredili) 2005–2006. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946.* Dokumenti. Knjiga 1–2. Slavonski Brod
- FÖGLEIN Gizella 1996. Magyar–jugoszláv népcseréegyezmény tervezete (1946) = *Századok*, 6. 1553–1570.
- MEZEI Géza (szerk.) 2001. *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949).* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 175–178.
- MITROVIĆ, Mimčilo 2007. *Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945.* Beograd
- NIKOLIĆ, Kosta 2004. „Kužne jedinice se odstranjaju” Rana faza rađanja komunizma u Srbiji 1944–1945. = *Istorija 20. veka*, 2. 47–62.

Ecclesiastical Sources of Partisan Retaliations

The study analyses the retaliations of the Yugoslav partisans against the Hungarians, aided by new, so far unknown ecclesiastical sources which were revealed by the author during her researches carried out in the Kalocsa Archdiocesan Archives. These sources on the one hand widen our knowledge about the retaliations, and on the other give us an insight into the consciously carried out activities of the Catholic Church towards governmental factors and foreign public opinion. The author presents in detail an entry on a peace arrangement drawn up by the Archdiocese of Kalocsa, which contains much new data concerning the partisan retaliation, and also gives us an insight into the conception of the Archdiocese on the position of Bácska.

Keywords: Bácska, Archdiocese of Kalocsa, Catholic Church, peace arrangement, anti-Hungarian retaliation, partisan repression, OZNA